

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.04.109>

УДК 811.161.2'272:323.1(47)

І. Є. РЕНЧКА, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Національний університет «Києво-Могилянська академія»
вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04070
E-mail: irenchka2007@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5568-7941>

МОВНЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ПУБЛІЦИСТИЦІ ТА ЕПІСТОЛЯРІЇ ВАЛЕРІЯ МАРЧЕНКА

Стаття присвячена дослідженню публіцистичних праць та листів українського дисидента, журналіста, перекладача і літератора Валерія Марченка з погляду порушення в них актуальних мовних проблем, висвітлення мовної ситуації в Україні з 1950-х до середини 1980-х рр. та аналізу сутності радянської мовної і національної політики. Особливу увагу приділено викриттю в працях В. Марченка політичної кампанії, розгорнутої на початку 70-х рр. минулого століття проти українських перекладачів та мови українських перекладів, а також визначенню причин відмови українців від рідної мови та зниження її суспільної ваги в радянський період. Наголошено, що питання збереження та захисту української мови було чільним у творчій, просвітницькій та правозахисній діяльності учасників національного руху опору.

Ключові слова: українська мова, русифікація, рух опору української інтелігенції, мовна політика, національна політика, мовна ситуація, радянський тоталітарний режим, культурна колонізація, перекладацька справа, В. Марченко.

В умовах наростання ідеологічного тиску радянської тоталітарної держави, посилення процесів русифікації та денационалізації в Україні в 1960—1980-х рр. формується і міцніє рух опору української інтелігенції — літераторів, митців, учителів, журналістів та вчених, що виступили проти політичної системи. За словами О. Забужко, «...вони зажадали відкинути політику радянської влади, що продовжила лінію Валуєвського циркуляра, і творити культуру, спираючись на ту, перервану знищенням українського відродження 1920-х рр.» (Український палімпсест, 2014, с. 168). Як зазначає А. Русначенко, «провідною течією в українському русі початку 60-х років була культурна течія, яка підійшла впритул до політики, а згодом і зайнялася нею» (Русначенко, 1998, с. 145—146). Спрямована на

Цитування: Ренчка, І. Є. (2021). Мовне і національне питання в публіцистиці та епістолярії Валерія Марченка. *Українська мова*, 4(80), 109—126. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.04.109>

захист мовно-культурних прав українського народу просвітницька та громадська діяльність творчої, освітньої та наукової інтелігенції набула значення національно-визвольного руху проти колоніального становища України, зросійщення українців та поневолення української нації.

Опозиційний рух в Україні останніх десятиліть існування радянської влади став предметом досліджень істориків В. Барана, Ю. Данилюка, В. Деревінського, Б. Захарова, Г. Касьянова, С. Кульчицького, А. Русначенка, Б. Фірсова та ін. Боротьбу представників української інтелігенції та студентства за право української мови на вільний розвиток і функціонування розкриває О. Бажан (Бажан, 2008; Бажан, 2007). Творчість і діяльність учасників визвольного руху щодо захисту української мови розглядає В. Чапленко у праці «Мовна політика більшовиків на Україні в 1950—60-х рр.». Зокрема, автор аналізує розвідку І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» та наголошує на її значенні: «...в ній уперше за останні 35 років більшовицької диктатури людина, що перебуває в лабетах цієї диктатури, сказала “прямо в вічі” страшну правду про трагічне становище українського народу» (Чапленко, 1974, с. 151); пише про виступи дніпропетровських письменників та студентів проти русифікації, зокрема висвітлює зміст «Листа творчої молоді міста Дніпропетровського»; розкриває діяльність Б. Антоненка-Давидовича та інших «відважних борців за свій нарід» і мову (там само, с. 160). Л. Масенко в монографії «Мова і суспільство. Постколоніальний вимір» розглядає зміст критичних виступів та статей Б. Антоненка-Давидовича, значення для пробудження національної свідомості українців трактату І. Дзюби, мовознавчу тематику праць таких знакових постатей українського руху, як І. Світличний та С. Караванський (Масенко, 2004). Авторка наголошує, що в «рухові опору української інтелігенції 60—70-х років боротьба за права української мови як основи національного життя становила невід’ємну частину правозахисної діяльності» (там само, с. 67) та підкреслює історичну вагу творчого й наукового доробку діячів руху у справі визволення і відродження України. Водночас на сьогодні в історії українського визвольного руху другої половини ХХ ст. залишається багато питань, які потребують детального дослідження. Такими питаннями є ціннісне ставлення до української мови окремих учасників дисидентського руху, їхній внесок у боротьбу проти русифікації та збереження своєї мови.

Публіцистична й епістолярна творчість представника національного руху опору, київського журналіста, філолога-україніста, перекладача і літератора Валерія Марченка, що охоплює численні статті, нариси, есе, інтерв’ю, заяви, звернення, приватні й відкриті листи, містить спостереження й об’єктивні висновки щодо сутності радянської мовної політики та мовної ситуації в Україні та Києві в 50—80-х рр. ХХ ст. і є цінним джерелом для їх вивчення. Водночас творчий доробок українського правозахисника засвідчує, яке значення діячі руху надавали мовному питанню. Борці проти національної кривди, українські дисиденти виступали на захист української мови, яка в СРСР зазнавала жорстоких утисків

та обмежень, втрачала свою функціональну повновартість та своєрідність під тиском асиміляційних процесів. Питання мови як визначального чинника збереження нації стало провідним у боротьбі за національне звільнення України.

Мета статті — дослідити порушені в публіцистичних творах і листах українського дисидента В. Марченка актуальні мовні питання, висвітлити його погляди на мовну ситуацію в Україні й національну політику в СРСР та діяльність щодо захисту національних вартостей у контексті українського руху опору 1960—1980-х рр.

Матеріалом дослідження стали публіцистичні праці та епістолярні тексти В. Марченка, зібрані в книгах «Листи до матері з неволі» (Марченко, 1994), «Творчість і життя» (Марченко, 2001), а також опубліковані окремими виданнями: «Вірити — і тільки» (Марченко, 2005), «Валерій і Сандра: Листування Валерія Марченка із Сандрою Фапп'яно» (Валерій і Сандра, 2010), «Київський діалог» (Марченко, 2013).

Тема національного гноблення в УРСР, колоніального становища української мови та культури наскрізна в публіцистиці Валерія Марченка. 1970-ті рр. увійшли в історію як період політичної реакції в Україні, епоха так званого «маланчукізму», яка характеризувалася посиленням русифікації, ідеологічного тиску, а також боротьбою з «українським націоналізмом», що вилилася в політичні репресії і масові арешти творчої інтелігенції. Усвідомлюючи, що українців переслідують лише за небажання зрікатися своєї національної ідентичності та прагнення розвивати свою мову й культуру, молодий журналіст В. Марченко відгукується на факти національного гніту у своїх статтях «Київський діалог», «За параваном ідейності» та «Страшний якийсь тягар». Згодом, уже в ув'язненні, в одному з нарисів він скаже про ці статті (які вважав найкращими з написаних до 25 років свого життя) і про свої висловлювання в колі колишніх друзів: «...я заговорив про те, як творчим інтелігентам замкнено вуста, як задихаємося ми за муром брехні, не маючи жодної змоги сказати правду. Адже й зараз в Советському Союзі діється те саме, що в 1937 році. Так, Івана Світличного й Івана Дзюбу заарештовано лише за їхні переконання. Я говорив те, що носив завжди в душі...» (Марченко, 1994, с. 151). Ці статті не були опубліковані, не встигли їх поширити і в самвидавній літературі, але саме їх написання, а ще зберігання, читання і розповсюдження праці І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» інкримінували В. Марченку на суді 1973 р., звинувативши його в антирадянській агітації і пропаганді, «злісних наклепах» на радянський державний устрій та національну політику Радянської держави. Вироком за викриття правди та небайдужість до становища свого народу стали 8 років неволі.

Але й мовчати про несправедливість влади щодо українців Валерій не міг. Був переконаний, що сваволя, аморальність, лицемірство радянської системи потребують активної протидії. Свої погляди юнак викладає у «Відкритому листі до діда»: «Виступивши проти цілої імперії брехні, я мав одну підпору — свідомість, що ярмо — нестерпне. <...> Зло таки

можна подолати, з ним можна і треба боротися. Заперечення більшовизму для мене не відкриття, а форма існування. Й не мовчазною пасивністю треба йому протиставитися. Нам ніхто не допоможе, крім нас самих. Вимога демократично розв'язати всі проблеми — єдина можливість для кожного українця-громадянина» (там само, с. 170). Досліджуючи епістолярний доробок українських письменників та громадських діячів, з-поміж них і В. Марченка, М. Коцюбинська зазначає, що для українських дисидентів «...свобода, самовизначення нації осмислювалися невідривно від свободи людської індивідуальності» (Коцюбинська, 2009, с. 131). Тому життєвим кредо звучать слова Валерія Марченка, сказані на другому суді 1984 р.: «Як людина вільна, тобто така, що вважає себе вільною, де і в яких умовах вона не перебувала б, я не міг мовчати і писав про те. За це мене зараз судять. Я проти брехні і облуди, беззаконня і фальші. Я за вільну розкуту думку, я захищаю гідність людини, відстоюючи високі моральні принципи...» (Марченко, 1994, с. 444).

У статтях і нарисах В. Марченко торкається теми русифікації в Україні й насамперед у Києві, викриває згубні для народів СРСР наслідки радянської національної та мовної політики, метою якої було злиття націй, створення нової історичної спільноти — радянського народу та формування радянської ідентичності, складником якої визначали російську мову. У статті «Київський діалог» автор наголошує, що політика русифікації в Радянському Союзі є продовженням практики «великодержавного насильства», яку вела Російська імперія — «тюрма народів, звідки розсилалися укази, що “не было, нет и быть не может”» (Марченко, 2013, с. 48). Цю практику, починаючи з 30-х рр., продовжили радянські комуністи, стократно її підсиливши сталінськими репресіями, тотальним винищенням української інтелігенції та геноцидом 1932—1933 рр. Жорстокі злочини проти українців, скоєні й замовчувані радянською владою, стали «сатанинськи нещадним ударом по нації» (Марченко, 1994, с. 120). В. Марченко різко критикує асиміляторську політику, спрямовану на переслідування і знищення всього українського, називаючи її політикою винародовлення та поглинання однією нацією іншої: «Ось воно, справжнє обличчя “братерської допомоги”, така вона — “інтернаціональна” “ленінська” політика Кремля» (Марченко, 2013, с. 52).

Статтю побудовано у формі діалогу, в якому беруть участь двоє юнаків: «Я» — українець-патріот, який утиски українства, загибель української мови та культури вважає національною трагедією і визначає своїм завданням боротьбу «за відновлення забутих традицій, поширення рідної мови, <...> зрештою, за самостійність» (там само, с. 41), та «Алік» — продукт радянської системи, зросійщений українець, який схвалює дії радянської влади в національному питанні, сприймає асиміляцію та втрачає своє національне обличчя. Герой «Я», по суті, полемізує не просто з уявним співрозмовником, а з усім тоталітарним політичним режимом, з радянською пропагандистською машиною, її постулатами й тезами, якими маніпулювали і які насаджували в масовій свідомості: «українці — нація

слаборозвинена», «їй потрібен надійний захисник, опікун», «націям, які входять до Союзу Радянських Соціалістичних Республік, надають всі можливості для розвитку», «необхідність влитися в єдину сім'ю», «злиття націй — процес природний», «націоналістична чванькуватість» — такі аргументи, клішовані казенні фрази радянської новомови формують мовлення опонента — умовного зденационалізованого «гвинтика» системи.

Герой «Я» наводить численні факти дискримінації української мови та культури, зазначаючи при цьому, що на появу великої кількості таких ренегатів, як Алік, вплинула комуністична пропаганда, тогочасна мовна політика та мовна ситуація в різних сферах життя українського суспільства (освіті, ЗМІ, театральному, музичному, кіномистецтві та ін.). Зокрема, від початку 70-х рр. на телебаченні помітно збільшилася частка російської мови; якісний рівень передач республіканської програми став набагато нижчий, ніж центральної («вочевидь, хтось у Москві вельми зацікавлений у тому, щоб республіканська програма була нудною й нецікавою, натомість центральна — якнайкращою» (там само, с. 52)); у концертних програмах українським пісням надавали другорядне місце після російських («Знаній на цілий світ народній пісні України... в концертах відводилося максимум три номери» (там само, с. 54); «За такого становища навіть поширюваний постулат — національне за формою, соціалістичне за змістом... до українського радянського мистецтва не прикладається» (Марченко, 1994, с. 122)), до того ж з-поміж російських пісень добирали сучасні ліричні, естрадні, джазові чи бардівські твори, натомість українською мовою — псевдохудожні «на тракторну чи шахтарську тему»; фільмів українською мовою майже не знімали, дубляж зарубіжних фільмів українською був надто низької якості порівняно з виконаним на центральних кіностудіях російською мовою. Якщо ж з'являлися високомистецькі кінотвори українською мовою, такі як «Пропала грамота» Б. Івченка, які оспівують та поетизують Україну, то вони зазнавали обов'язкового цензурного втручання та обмежень у демонструванні. В. Марченко вбачає головну причину такого «брутального обкрадання нашого народу» в тому, щоб унеможливити плекання в нього патріотизму і пробудження національної свідомості (Марченко, 2013, с. 59) та «не роздмухувати жовтоблакитного вогнища» (Марченко, 1994, с. 122). Натомість насаджувалося захоплення всім російським, формувалося уявлення про його переваги та добровільність вибору людьми російськомовного культурно-інформаційного продукту. Автор висловлює застережну думку, що такі «братні обійми» можуть призвести до загибелі українців як нації та культурної цілісності (Марченко, 2013, с. 42), що, безперечно, у часи проголошення постанови радянського народу та процвітання національних мов і культур сприймалося як крамола. Статтю було написано 1972 р., й, на нашу думку, висловлені в ній міркування вже переконливо засвідчують сформованість поглядів Валерія Марченка щодо національного питання та його свідомий вибір шляху викриття політики геноциду українського народу й боротьби за право людини і нації на звільнення від колоніального ярма.

Теми «Київського діалогу» В. Марченко продовжує та поглиблює і в пізніших працях. Зокрема, у статті «Те, чого я не встиг сказати» підтверджено й доповнено міркування, висловлені в «Діалозі», а також акцентовано увагу на поширеній в СРСР «теорії прогресивності» відмирання мов та стирання національних відмінностей, навколо якої вибудовувалася радянська мовна політика. Співрозмовник, вживаючи типові мовні блоки та штампи, стверджує, що радянська дійсність наочно засвідчує процес відмирання мов заради прогресу. «Мільйони українців уже перейшли на російську, мине трохи часу — заговорить нею й решта» (Марченко, 1994, с. 118). Спростовуючи його докази, автор ставить риторичне запитання: чому в такому разі дискримінують росіян? Якщо інтернаціоналізм, то він має бути однаковий для всіх. Чому не постає питання про впровадження спільної для всіх китайської, або англійської, або німецької мови? «Зіллємося в спільноанглійському морі в ім'я світлого майбутнього» (там само, с. 119), — додає автор з гіркою іронією, розуміючи, що російськомовність українців є наслідком насильницького впровадження в життя таких теорій, а не причиною їх появи.

Мова в системі поглядів В. Марченка — це «святиня, що існує разом із самим народом» (там само). Саме тому мовне питання завжди перебуває в його полі зору: у статтях і нарисах, написаних на основі власних спостережень та за розповідями інших ув'язнених, він висвітлює становище української мови в радянській Україні в різні періоди.

Мовну ситуацію в Україні публіцист характеризує як білінгвізм із переважанням російської мови (Марченко, 2001, с. 251). Політичний тиск русифікації зумовлював значне домінування в публічному просторі Києва та інших великих міст України російської мови й водночас породжував ставлення до української як до другосортної, мови села, якої в місті бажано відразу позбутися. В есе «Це неземне довготерпіння», у якому йдеться про оунівця, багаторічного в'язня радянських таборів Степана Мамчура, постає мовна ситуація в Києві першого десятиліття після війни: «Мав терміново опанувати російську мову, бо, коли в зрусифікованому Києві говорив по-українськи, це привертало увагу. І, якщо на поблажливо-зверхне “ви з села?” не давав ствердної відповіді, висловлювався наступний здогад “значить, ви з Західної?”. І на обличчі співрозмовника з'являлась коли не підозріливість, то настороженість. Адже в таких краях були бандерівці, і де (навіть подумати страшно!) є такі, хто не хоче радянської влади» (Марченко, 2005, с. 16). Отже, в суспільстві вже було сформоване ставлення до української мови як до сільської, мови нижчих верств або ж як до мови небезпечних державних злочинців, якими в радянському трактуванні були учасники національно-визвольних змагань. Потрібно зазначити, що питання становища української мови й ставлення до неї пересічних українців за радянських часів ставало предметом пильної уваги й українських науковців, які досліджували радянську мовну політику. З'ясування цього питання вперше запропоновано в трактаті І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», де автор робить висновок,

що нерівність двох мов, другорядне становище української мови порівняно з російською «примушує українця зокрема й українську масу взагалі говорити по-російському, відмовлятися від своєї рідної мови», а також викликає зневагу і навіть ненависть до неї (Дзюба, 1998, с. 117, 120). Ю. Шевельов, розглядаючи причини звуження вживання української мови та відмови від неї самих українців, вбачає їх не в «лакейській психології», а в панівній політиці», яку провадили комуністичні керівники, «скерованій на обмеження, а далі й викорінення мов підлеглих національностей, <...> зниження або й підрив суспільного престижу підлеглої мови, <...> втручання в унутрішню структуру підлеглої мови засобом систематичних упроваджень одних мовних елементів і заборони інших» (Шевельов, 2008). Такі методи спричинили близький до занепаду стан української мови в радянській Україні, ставлення до неї як до неprestижної, оскільки мовою міста, керівних та високоосвічених осіб була російська. Науковець наголошує, що відхід українців від рідної мови був спричинений ще й чинником безпеки — «офіційно нема російського буржуазного націоналізму, але аж надто підкреслено існує український» (там само). Російська була мовою радянських владних та каральних органів, тому й герої есе В. Марченка сприймають її не інакше як мову окупантів та колонізаторів: «Цей (інженер-росіянин. — *I. P.*), як і безліч співплемінників, мешкав у його столиці, їв хліб, зібраний стражденними колгоспниками з його землі, але навіть не думав говорити з ними його рідною мовою. Вони знали одну мову — хамів, і через це вирішували за народ Мамчура, як йому краще жити» (Марченко, 2005, с. 17).

Не поліпшилася мовна ситуація і в 60-х рр., як незмінною лишилася й національна політика тоталітарної держави. Схарактеризувати цей період з мовного погляду допомагають розповіді, спогади, які чув і записував В. Марченко в таборі, та його власні спостереження. Есе «Антон Олійник» містить спогад про 1966 рік, коли герой твору, вояк УПА, здійснивши втечу з табору, на деякий час повертається до України, бачиться і спілкується з різними людьми, розпитуючи про їхнє життя. Серед іншого, в розмовах постійно виринають і питання, пов'язані зі станом української мови: «Вчитель з Харкова журився: в отій першій столиці радянської України нема жодної української школи» (Марченко, 1994, с. 197); «А потім був зрусифікований Київ. І плювали з стін чужомовні оголошення і зневажливо кривилися продавщиці в крамницях на ввічливе українське “перепрошую”. <...> Не стримався, зайшов на східці Софіївського собору, кидаючи в обличчя киянам слова застрашливої правди. Про те, як Москва визискує Україну., і про давні кривди, і про громадський обов'язок» (там само, с. 197). В есе про сотенного УПА Мирослава Симчича «Раз — 15, два — 15!!!» є згадка про 1967 рік — рік, за визначенням В. Марченка, відзначення 50-річчя «великого ошуканства». Цього року Симчича та багатьох інших упівців й оунівців заарештовують повторно, не пробачивши їм «ні збройного опору, ані разюче дошкульного викриття антинародної більшовицької системи». Симчич згадує, що, живучи того року в

Запоріжжі, шукав і не знайшов «в місті колишньої козацької вольності» жодної української вечірньої школи (там само, с. 371), однією фразою окресливши непривабливу мовну ситуацію в освіті 60-х рр.

Короткими штрихами В. Марченко розкриває правду про масштаби русифікації 1970-х — першої половини 1980-х рр., коли утиски української мови охопили всі сфери життя суспільства — книговидання, освіту, переклад, ЗМІ. Українську мову було фактично повністю витіснено з позаприватного простору спілкування. «Я... мав намір іти на вулицю з ліхтарем: шукати в Києві українця» (там само, с. 150), — так напише Валерій у нарисі «Моя чарівна леді» про суспільну атмосферу в столиці України початку 70-х.

Почувши на вулицях чи в транспорті великих міст українську мову, люди здивовано озиралися: «Тут далеко і ходити не треба. Треба лише у тролейбусі (в Києві, Харкові, Одесі чи Донецьку) звернутися українською мовою: «Передайте, будь ласка, на квиток!». Насмішливі з принизливою зацікавленістю погляди, ущипливі або дратівливо-обурені відповіді пасажирів будуть щонайкращою ілюстрацією...» (Марченко, 2005, с. 11). До того ж розмовляти українською мовою було ще й небезпечно. У нарисі «Як усе це сталось» В. Марченко описує один із таких випадків. Незадовго до його першого арешту в нього відбулася на вулиці розмова зі співробітником КДБ, який кілька разів безуспішно намагався завербувати юнака, котрий на той час працював у відділі зарубіжної літератури газети «Літературна Україна». Думаючи, що Валерій розмовляє з письменником, до них підійшла знайома дівчина: «“Добрий день! Я не запізнилася?” — старанно вимовляючи слова, привіталася до нас Вірочка. Дитя зденационалізованого Києва, вона взагалі говорила російською мовою. А тут цей приступ українськості перед одним із тих, для кого самий факт мовлення по-українському — сигнал до пильності» (Марченко, 1994, с. 128).

Згодом, під час слідства, в камері Валерій знайомиться зі своїм сусідом, злодієм Валентином. Чоловік «пам’ятав, що за національністю українець, але те, що в нього вдома побуває чужа мова, сприймав як доконаний, який нікому не завдає шкоди, факт» (там само, с. 135). Розмовляючи російською, зневаги чи ненависті до української не виявляв, як інші українці, що відцуралися рідної мови, однак Валерія за його відданість українській мові називав націоналістом і не розумів, як можна йти на жертви за таку, на його думку, дурницю — «боротьбу за зникаючу мову». Наведений приклад ілюструє, які настрої в ті часи переважали в суспільстві: люди або боялися говорити українською, або за браком розвиненої мовної свідомості добровільно її зрікалися, вбачаючи для себе користь у переході на домінуючу мову. Зауважує В. Марченко й те, що всі свідки на суді, більшість із яких були його колишні друзі та приятелі, давали покази лише російською мовою, засуджували націоналізм, демонструючи так відданість радянській владі (там само, с. 114). Прощаючись, Валентин застерігає Валерія не розмовляти українською на етапі, пояснюючи: «...засміють хлопці. Ти ж знаєш, як у нас ставляться до тих, хто по-ук-

раїнському балакає. Почнуть дразнити: іди свиней пасти, абощо. А поки ти розтлумачуватимеш, ще й відлупцюють» (там само, с. 143). Цими словами ще раз підкреслено ставлення до української мови в радянському суспільстві як до нижчої, провінційної, непотрібної.

Працюючи в «Літературній Україні», В. Марченко бачив, як діяла цензура, коли йшлося про підтримку української мови чи культури або про висвітлення української історії. «Наприклад, моя фраза з замітки про літературний вечір, що “Микита Шумило говорив про необхідність захищати і розвивати рідну мову”, після виправлень перетворилася на “говорив про необхідність плекати красу і милозвучність української мови”. З інформації про зустріч СПУ з істориками АН УРСР зник перелік останніх археологічних знахідок, які засвідчували ознаки міста та його український характер на території Києва в V ст. н. е.» (там само, с. 184). Складною була ситуація в галузі книговидавництва, коли роками не друкували книжок українських авторів, якщо вони не стосувалися таких тем, як «українська Ленініана, Жовтнева революція, Велика Вітчизняна війна, людина праці», дружба народів, велич партії або, зрештою, «засудження українського націоналізму» (там само, с. 6). Українознавча ж тематика зазвичай була неактуальною: «Іван Білик має чотири грубезних ненадрукованих романи. Заввідділом зарубіжної літератури Ганна Заєць не може опублікувати книжки про Соломію Крушельницьку. Заввідділом мистецтва Раїса Скалій не проштовхне ніде монографії про Леся Курбаса. У Вадима Пепа відхиляють скрізь збірку нарисів з історії українського козацтва» (там само, с. 193). Згадує Валерій, як Олесеві Шевченку не вдалося надрукувати розмовник слов'янських мов. Книжку погоджувалися взяти до друку лише за умови, якщо з неї буде вилучено український та білоруський розділи, на що вже не погоджувався сам автор (там само, с. 194). В. Марченко гостро реагує на такі заборони, засуджуючи «україножерів», які на все українське накладали тавро «націоналістичний», перекиваючи шлях до розвитку національної культури та науки: «Подібний ярлик, — пише Валерій у нарисі «Занапашена Кліо», — давав підстави ревнителю інтернаціоналізму й братерського єднання обтинати до решти жалюгідний ерзац національної культури, який мав до вжитку український радянський народ» (там само, с. 356).

Дискримінація українства й насадження російськості відбувалися в усіх галузях науки. Домовившись зі своїм дідом, професором КДУ, істориком Михайлом Марченком «про необхідність використовувати всі лавірки для пропаганди українськості» (там само, с. 354), Валерій, на його прохання, саме з такої позиції редагує статтю до історичної енциклопедії УРСР про історичні погляди Т. Шевченка. І, хоч не маючи можливості написати про вплив на погляди поета української народної творчості, пам'яток козацької доби, співпраці з українськими інтелектуалами, Валерій усе-таки вилучає зі статті принизливі висловлювання про «визначальні російські впливи» та доповнює її відомостями про зацікавлення Шевченка і його глибокі знання європейського мистецтва та літератури. Однак опублікована

стаття після цензурного втручання набула зовсім іншого вигляду, її зміст було переінакшено на догоду ідеологічним вимогам до невпізнання: «Після виходу енциклопедії в світ з історичними поглядами Шевченка відбулася метаморфоза, якої навіть я, призвичаєний до видавничої сваволі, не сподівався. У спотвореній статті йшлося про історичні погляди російського раба і то радянського періоду» (там само, с. 355).

Колоніальний стан української культури засвідчує ситуація, що склалася на початку 1970-х рр. у сфері художнього перекладу. В. Марченко був добре обізнаний із станом перекладацької справи як літератор та перекладач, а також як працівник відділу зарубіжної літератури в газеті. Саме з перекладу, як зізнається в одній із статей (Марченко, 2001, с. 251), він вповні відчув красу української мови. Ще в шкільні роки Валерій ознайомився зі збіркою М. Зерова, з якої «польські, грецькі, французькі вірші постали переді мною світом нормальних людських взаємин. Упевнився у милозвучності рідного слова, у його здатності передати найвитонченіші почування» (там само). Він досліджує життєвий шлях та перекладацьку творчість громадських і політичних діячів, драгоманів східних літератур Миколи Гулака, Олекси Навроцького, Агатангела Кримського, пише статтю про учасника Кирило-Мефодіївського товариства М. Гулака, сам багато перекладає з азербайджанської, англійської та польської мов.

Однак репресивні дії влади щодо української мови та культури в 70-х рр. поширилися і на царину перекладу. Якщо раніше цензура відстежувала лише зміст творів, наприклад, до друку допускали переклади творів зарубіжних авторів на антирелігійну тематику чи про дружбу народів та красу праці, то обмеження 70-х стосувалися вже імен окремих перекладачів (було накладено заборону на переклади Г. Кочура, М. Лукаша, І. Світличного, В. Стуса, А. Перепаді та ін.), а також розпочався наступ на мову перекладів. «Хто пам'ятає літературне життя кінця 60-х — початку 70-х рр., той неодмінно мусив звернути увагу на кампанію з погромницьких статей, рецензій щодо перекладачів, яка прокотилася республіканськими газетами й часописами» (там само, с. 283), — напише В. Марченко про ці ганебні події в статті «Про штуку перекладацьку». Під приціл критики потрапили тексти знаних, авторитетних майстрів, які, працюючи над перекладами, прагнули розширити й збагатити лексичний склад української мови, використовуючи у своїй перекладацькій практиці питому українську лексику, елементи розмовного мовлення, давно засвоєні українською запозичення з інших слов'янських мов. «Перекладацький бум не залишався поза увагою компетентних органів. 1972 року Держкомвидав окотився постановою про посилення відповідальності видавництва за якість мови перекладів художньої літератури» (там само). Пишучи про радянські мовні «чистки», Л. Масенко наголошує: «Війна за чистоту мови, за дотримання мовних норм, що її час від часу оголошувало компартійне керівництво, мала зовсім інше підґрунтя й мотивацію, ніж відомі в історії багатьох мов, особливо загрожених, пуристичні рухи. Якщо останні спрямовувались на боротьбу з іншомовними запозиченнями, тобто мотивува-

лись уболінням за збереження розвитку мови на питомій базі, то радянські мовні чистки фактично були війною із самою мовою» (Масенко, 2004, с. 80—81). Не можна не погодитися і з висновками В. Марченка, що розв'язання мовних проблем перекладу було переведено в політичну площину, на що чітко вказує наведена в постанові фраза про «намагання відірвати українську мову від братньої російської» — на той час це було серйозним політичним звинуваченням.

Українських літераторів змушували взоруватися на російські переклади. В. Марченко пригадує, як покреслили весь перекладений ним твір, який він віддав на редагування. Пояснення таких дій було одне — обов'язкове звіряння, але не з оригіналом, а з російським перекладом. «Для редакторки-росіянки, далекої від розуміння мовних нюансів, моя літературна мова мало чим різнилася від критикованих крайнощів. Помахом пера з перекладу викреслювались “далебі”, “бігме”, “справді-бо” — відповідники численним азербайджанським присяганням та божбі. Вона залишила тільки “їй-богу”. Мотивація — обійшлося ж одним цим у російському тексті» (Марченко, 2001, с. 283). Отже, політичну кампанію осуду мови українських перекладів було розгорнуто з метою збіднення словникового складу української мови, її зближення та остаточної асиміляції з російською. Крім того, як зазначав Ю. Шевельов, такі заходи з уникнення синоніміки в українських працях мали й іншу ціль: редактори, видавці та упорядники, виконуючи владні розпорядження, дбали про те, «щоб не склалося враження, що українська багатша на слова і семантичні відтінки, ніж російська» (Шевельов, 2008).

Переклад для В. Марченка був справою його життя. І хоч, за його ж словами, «клопоти перекладацькі» були «малою часткою з лиха, котре посіло мою націю», проте лишатися пасивним спостерігачем втрат української культури в цій галузі він не міг. Незважаючи на становище ув'язненого, Валерій Марченко викриває і доносить світові правду про наслідки радянської політики культурної колонізації України. У заяві Генеральному директорові ЮНЕСКО п. М'боа (1976 р.) Валерій пише про заборони перекладати українською мовою світову літературу, наводячи такі факти: «Від закінчення війни (1945) до нинішнього дня в республіці з майже 50-мільйонним населенням побачило світ лише три (sic!) багатотомники. <...> 4 томи Гейне, 8 томів Гі де Мопассана, 12 томів Джека Лондона. За 30 “полум'яних” літ не густо, чи не так? На ювілей Шекспіра в 1964 році наукова й літературна громадськість Української РСР відгукнулася малогабаритним тритомником» (Марченко, 2001, с. 502). Водночас переклади зарубіжної літератури російською мовою друкували регулярно й масово, мільйонними накладами, проте здійснювалося це на шкоду культурам інших народів СРСР. Як пише О. Забужко, «і перекладач, і видавництво щоразу мусили наштовхуватися на питання: навіщо вам здалися українські переклади, адже російською мовою вони вже є» (Український палімпсест, 2014, с. 162). Арешти українських перекладачів, їхні поневіряння через заборону працювати й друкуватися, критика

мови перекладних текстів призвели до трагічного становища перекладацької справи в Україні 70-х рр.

У несприятливих умовах ув'язнення та заслання В. Марченко не покидає перекладацької діяльності, яка перетворилася для нього із захоплення і фаху на знаряддя опору, «річ для боротьби». Він здійснює переклади В. Вітмена, Дж. К. Джерома, В. Б. Їтса, Р. Бернса, Е. Дж. Гейнса, А. Сіллітоу, Е. Мастерса та ін. Перекладає насамперед те, що суголосне його думкам, близьке його переконанням. Наприклад, твори азербайджанських письменників привертали його постійну увагу тим, що в них ішлося про національне поневолення, він «не міг залишатись байдужим до трагедії народу, одурманеного фанатизмом, засліпленого облудниками-поводирями» (Марченко, 2001, с. 252). Перекладає «Декларацію Незалежності» Т. Джефферсона, адже вважав цікавим і важливим для України досвід здобуття незалежності іншими країнами. Про значення, якого він надавав цьому документу, свідчить те, що після чотирьох вилучень перекладу адміністрацією табору він щоразу його відновлював. У згаданій вище заяві Гендиректорові ЮНЕСКО В. Марченко висловлює пропозицію підготувати бібліотеку шедеврів європейської літератури, перекладених українською мовою, і просить сприяння в цій справі, за яку б охоче взяли ув'язнені літератори та перекладачі. Валерій розумів, які мізерні шанси для здійснення його задуму, та, незважаючи на це, ні він, ні його побратими ніколи б не полишили справи, яка йде на користь Україні. «Я не змирюся із приреченістю української культури, в якій б аргументи не обгортали необхідність подібного явища. І якщо потрібно буде, я робитиму переклади, виконавши на заводі норму виробітку, робитиму на етапах і у відстойниках... Тому що без культури народ не здатний до життя, а сього — поза ним — я не знаю» (там само, с. 503).

Після повернення із заслання та під час короткого перебування в Києві до другого ув'язнення восени 1983 року В. Марченко спостерігає, що становище української мови за ці роки лише погіршилося: «у вузах адміністрація — росіяни за національністю і тому українцям важко вступити» (Марченко, 1994, с. 443), «навчання у вузах рівної поміж рівних республіки ведеться по-російському», «українці в Києві цураються рідної мови, а хто говорить нею, раз у раз наштовхується на злостиві кпини «інтернаціоналістів» (там само, с. 350). У листі до Євгена Сверстюка він пише про своє враження після відвідування київських церков: «На жаль, казання в усіх храмах читаються російською мовою й інакшого тут ніхто не уявляє» (там само, с. 427). Якщо раніше, на початку 70-х, працівники київського КДБ розмовляли з ним українською, хоча в спілкуванні між собою переходили на російську, то тепер службовці говорили з ним тільки по-російськи. Навіть більше, на його зауваження про потребу використовувати державну мову УРСР пролунала погроза, що «цією мовою я говоритиму в камері із спів'язнем» (там само, с. 417).

У червні 1983 року було ухвалено постанову колегії Міносвіти УРСР «Про додаткові заходи по вдосконаленню вивчення російської мови в

загальноосвітніх школах і педагогічних навчальних закладах Української РСР», спрямовану на подальше зросійщення українців, насамперед молодого покоління. Зокрема, документом було передбачено «ужити всіх заходів, щоб вільне володіння російською мовою нарівні з рідною стало нормою для молоді, яка закінчила середні навчальні заклади, громадським обов'язком кожної молодої людини», а серед додаткових заходів — підвищення заробітної плати вчителям російської мови на 16% та стипендій для студентів, які навчалися за спеціальністю «Російська мова та література» (Постанова, 1983). В. Марченко передає цю директиву українській діаспорі, додавши від себе примітку «свіженький валуєвський указ» з емоційною характеристикою міністерства як «шовіністичної» установи (Валерій і Сандра, 2010, с. 71). У серпні того ж року в газеті «Свобода» в США виходить стаття «Наступ новітньої валуєвщини на українську мову» (Обвинувачувальний, 1984, с. 481). Каральна система, яка впродовж недовгого періоду перебування Валерія на волі невідступно стежила за ним, не подарувала йому цього вчинку. Інкримінувавши В. Марченку написання текстів «ідейно ворожого змісту», публікацію їх за кордоном та поширення згаданих документів, звинувативши у зведенні наклепу на національну політику уряду (підставою для цього, скажімо, було зауваження, яке зробив Валерій ще під час заслання в Казахстані, що місцевий «Санбюлетень» варто випускати казахською мовою, оскільки селяни російською не розуміють, адже не знають її (Коментар, 2001, с. 472)), його заарештовують удруге і, не беручи до уваги тяжкої хвороби, присуджують 10 років таборів та 5 років заслання, що фактично означало смертний вирок.

Показово, що у своїй творчості В. Марченко звертається до знакових постатей та славетних сторінок в історії України — періоду Київської Русі, заснування і розвитку Києво-Печерського монастиря та подвижництва його ченців, з-поміж них — Нестора Літописця («Там, у Київських печерах»), діяльності Кирило-Мефодіївського товариства («Микола Гулак»), національно-визвольних змагань ОУН—УПА («Знайомтесь: бандерівець», «Це неземне довготерпіння», «Межи жорен пекельних», «Антон Олійник», «Раз — 15, два — 15!!!», «Що дало йому змогу витривати?»). Вибір такої тематики був не випадковий. Це, за висловом публіциста, — «золотий фонд, цвіт нації, що так багато зробить во її славу» (Марченко, 1994, с. 400). Кожен історичний період та постаті, які висвітлює Валерій Марченко, — символічні віхи в розвитку нації від її зародження до сьогодення.

Пишучи про братство святих ченців Києво-Печерського монастиря, об'єднаних гуманними ідеалами, В. Марченко підкреслює великий вплив їхньої просвітницької діяльності на розвиток суспільства. Вони дбали не про уславлення своєї обителі, а про збереження та передачу нащадкам духовної спадщини: «Нестор-літописець, чиїм трудам ми завдячуємо, що з праху віків до нас долинув голос самовидця, чи не найоригінальніша творча постать у букеті талантів, виплеканому тодішнім чернецтвом.

З міфічних антів, скіфів, праслов'ян, нарешті, викарбувалося: Київська Русь. Навіть пізніші переосмислювачі визначення вже не здатні вихолостити первісний його зміст. Одержимий чернець випишував нації документ на проживання...» (там само, с. 463).

Для учасників Кирило-Мефодіївського братства, наголошує В. Марченко, «Україна залишалася віссю, навколо якої обертався світ» (там само, с. 409). Братчики прагнули звільнення народу від соціального й національного гніту, якого він зазнавав у Російській імперії, відродження його мови та культури. В. Марченко цитує листа Миколи Гулака до Опанаса Марковича, де висловлено сподівання на національне відродження, основою якого стане мова: «Тоді ось і відкриється широке поле для нашої словесности, мова виробиться до такого ступеня, що не лише вітчизняна та всесвітня історія, але навіть точні науки викладатимуться цією мовою; розуміється, це буде останній крайній період розвитку; коли він настане, ми не знаємо, але, прагнучи постійно до цієї мети дружніми зусиллями, неможливе стане можливим...» (там само, с. 401).

Традиція боротьби ОУН—УПА була вкрай важлива для українських дисидентів. Ще до першого ув'язнення В. Марченко висловлював думку, що, «судячи про ОУН, треба завжди мати в уяві ідеали, що вони обстоювали» (там само, с. 151). Він записує розповіді в'язнів про долі оунівців та упівців, у розмовах з учасниками національно-визвольних змагань цікавиться, як вони розуміють націоналізм, чому обрали сповнене небезпек життя і чи приніс збройний спротив користь народові. Осмислюючи їхні розповіді, Валерій Марченко доходить висновку, що це була боротьба не ідеологій, а боротьба за існування української нації, у якій кожен з цих людей виявив незламну честь і героїзм. Він захоплюється ними, усвідомлюючи, що ці звитязці духу, навіть після кількох десятиліть поневірянь по таборах, лишаються непереможеними. Вони не мають страху, бо відчувають за собою правду, тому попри все вірять у майбутню незалежність України від московської імперії. Боротьба, нехай тривала і виснажлива, на переконання її учасників, була необхідною: «Захищати нашу культуру від канібальського руйнування, зберегти мову та віру, чинити якомога довше опір не знаному в історії винародовленню українців — того вимагала доба» (Марченко, 2005, с. 15); «...у хвилині, коли на карту поставлено питання: бути чи не бути нації? — аптечні виважування розрахунків недоцільні. Ми не мали права датися зліквідувати себе без опору. Покорою загарбника не задобриш» (Марченко, 1994, с. 183). У визвольній борні вони були натхненні єдиною ідеєю — звільнити Україну чи принаймні полегшити її становище, і «вже це унеможливлювало статус українця як бидла» й дало змогу досягти таких здобутків, як «представництво в ООН навіть у такому маріонетковому вигляді, і що в Києві майже половина шкіл українські, і те, що в університеті збереглося право на рідну мову, — також наслідок визвольних змагань» (Марченко, 2001, с. 302).

У багатьох статтях В. Марченко зачіпає питання звільнення України від колоніального рабства. Як і його ідейні попередники, він обстоював

право на її відокремлення, вихід зі складу «неоімперії», аргументуючи це багатством її природних ресурсів, ментальними відмінностями українців від росіян, наявністю самобутніх традицій, мови, культури та необхідністю їх самостійного розвитку, без чужих нівелювальних впливів (Марченко, 1994, с. 111, 361; Марченко, 2001, с. 450, 490). Понад усе люблячи Україну, він водночас по-шевченківськи картає українців («ту братію, яка “мовчить, витріщивши очі”» (Марченко, 1994, с. 183)) за пасивність та рабську покору, за брак національної свідомості та гордості: «У час, коли Азія, Африка, Латинська Америка визволилися від колоніальної залежності, коли національна ідея заповонила світ, українці задовольняються гідким реміганням про неможливість відділення, бо нас, нібито, завоюють або німці, або американці, або Бог знає хто ще. І в той же час у Європі преспокійно живе 34 незалежні держави, які не знають, що таке колючий дріт на кордонах. Ми нація примітивів!» (там само, с. 169).

Однак показово й те, що Валерій Марченко вірить у знищення російсько-комуністичного режиму. Його поваленню сприятимуть «голоси невдоволення перших», «ці речники правди вказують своєму народові шлях до звільнення» (Марченко, 2013, с. 60—61). Автор називає імена українських дисидентів, правозахисників, учасників руху опору Івана Дзюби, Івана Світличного, Євгена Сверстюка та інших патріотів, переслідуваних і поневолених за вільну думку й вільне слово. Вони «ніколи не служили хибній ідеї. Бо не може бути захист рідної мови, рідної землі явищем антигуманним, фашистським» (Марченко, 2013, с. 61). Пошук та усвідомлення мети багаторічної боротьби українців, віра в пробудження народних сил, переконання в правильності обраного шляху служіння народові та в немарності жертв у протидії насильству пронизують усю творчість Валерія Марченка, вони стали його точкою опертя в інтелектуальному протистоянні з «імперією зла».

Отже, публіцистична та епістолярна спадщина українського правозахисника, учасника українського національно-визвольного руху 1960—1980-х рр. Валерія Марченка становить важливий дослідницький інтерес як з позиції вивчення розвитку суспільно-політичної думки в Україні, так і з мовного погляду. У своїх творах він викриває правду про становище української мови в радянській Україні, наводить та аналізує факти, які дають уявлення про мовну ситуацію в УРСР з 50-х рр. минулого століття до середини 80-х, зокрема в галузі освіти, науки, книговидавництва, музичного мистецтва та кіновиробництва, розвінчує створені радянською системою міфи про взаємозбагачення та процвітання національних мов і культур, висвітлює репресивну сутність мовної та національної політики СРСР. Особливе значення для дослідження мовної ситуації в Україні радянського періоду мають праці, присвячені викриттю політики заборон у галузі художнього перекладу на початку 1970-х, що набули масштабів політичної кампанії проти українських перекладачів та мови українських перекладів. Твори В. Марченка засвідчують, що питання збереження, вільного розвитку й повноцінного функціонування української мови в

публічному просторі України як суверенної держави було чільним у системі цінностей українських дисидентів та їхніх попередників — борців за волю України минулих століть і учасників національно-визвольних змагань середини ХХ ст. Ідейне наповнення їхньої діяльності ґрунтувалося на усвідомленні, що втрати рідної мови та культури народу невідновні, а дії з їх нищення, що відбувалися в СРСР під прикриттям ідей інтернаціоналізму, — злочинні, адже наслідком цих заходів є знищення цілої нації.

ЛІТЕРАТУРА

- Андрусак, І., & Забужко, О. (ред.). (2014). *Український палімпсест. Оксана Забужко в розмові з Ізою Хруслінською* (Д. Матіяш, пер.). Київ: Комора. (Уперше опубліковано 2014).
- Бажан, О. Г. (2007). Рух за поширення української мови в УРСР в період «хрущовської відлиги». *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*, 65, 40—49.
- Бажан, О. Г. (2008). Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950-х—1960-х рр. *Український історичний журнал*, 5, 147—159.
- Валерій і Сандра: Листування Валерія Марченка із Сандрою Фанп'яно* (2010). (Н. Маринович, перекл.). Київ: Смолоскип.
- Дзюба, І. (1998). *Інтернаціоналізм чи русифікація?* Київ. <http://history.org.ua/LiberUA/966-518-110-6/966-518-110-6.pdf>
- Коментар матері В. Марченка Н. М. Смужаниці-Марченко про суд над Валерієм Марченком (13 березня 1984 р.). (2001). У В. Марченко. *Творчість і життя* (с. 468—474). Київ: Сфера; Дух і Літера.
- Коцюбинська, М. Х. (2009). *Листи і люди: Роздуми про епістолярну творчість*. Київ: Дух і літера.
- Марченко, В. (1994). *Листи до матері з неволі*. Київ: Фондація ім. О. Ольжича.
- Марченко, В. (2001). *Творчість і життя*. Київ: Сфера; Дух і Літера.
- Марченко, В. (2005). *Вирити — і тільки*. Дрогобич: Коло.
- Марченко, В. (2013). Київський діалог. У Ю. Шевельов. *Принципи й етапи большевицької політики щодо слов'янських мов у ССРСР (крім російської)*. *Марченко Валерій. Київський діалог* (с. 40—61). Київ: Українська прес-група.
- Масенко, Л. Т. (2004). *Мова і суспільство. Постколоніальний вимір*. Київ: ВД «КМ Академія».
- Обвинувачувальний вирок Судової колегії у кримінальних справах Київського міського суду по кримінальній справі В. Марченка від 14 березня 1984 р. (2001). У В. Марченко, *Творчість і життя* (с. 474—489). Київ: Сфера; Дух і Літера.
- Постанова колегії Міністерства освіти УРСР «Про додаткові заходи по вдосконаленню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах і педагогічних навчальних закладах Української РСР» (29 червня 1983 р.). В *Історія держави і права*. <http://textbooks.net.ua/content/view/1142/17/>
- Русначенко, А. М. (1998). *Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х — початок 1990-х років*. Київ: Видавництво імені Олени Теліги.
- Чапленко, В. (1974). *Мовна політика більшовиків на Україні в 1950—60-х рр.* Чикаго: Український публіцистично-науковий інститут.
- Шевельов, Ю. (2008). Так нас навчали правильних проізношень: триптих про мову. У Ю. Шевельов, *Вибрані праці: у 2-х кн.* (кн. 1: Мовознавство). Київ. <https://r2u.org.ua/node/111>

REFERENCES

- Andrusiak, I., & Zabuzhko, O. (Eds.). (2014). *Ukrains'kyi palimpsest. Oksana Zabuzhko v rozmovi z Izoiu Khruslins'koiu* (D. Matiash, Trans.). Kyiv: Komora. (Original work published 2014) (in Ukrainian).
- Bazhan, O. H. (2007). Rukh za poshyrennia ukraïns'koï movy v URSR v period “khrushchovs'koï vidlyhy”. *Naukovi Zapysky NaUKMA. Istorychni Nauky*, 65, 40—49 (in Ukrainian).
- Bazhan, O. H. (2008). Narostannia oporu politytsi rusyfikatsii v Ukraïns'kii RSR u druhii polovyni 1950-kh — 1960-kh rr. *Ukraïns'kyi Istorychnyi Zhurnal*, 5, 147—159 (in Ukrainian).

- Chaplenko, V. (1974). *Movna polityka bil'shovykiv na Ukraïni v 1950—60-kh rr.* Chicago: Ukrainian Research and Information Institute (in Ukrainian).
- Dziuba, I. (1998). *Internatsionalizm chy rusyfikatsiia?* Kyiv: VD “KM Academia”. <http://history.org.ua/LiberUA/966-518-110-6/966-518-110-6.pdf> (in Ukrainian).
- Komentar materi V. Marchenka N. M. Smuzhanytsi-Marchenko pro sud nad Valeriïm Marchenkomy (13 bereznia 1984 r.). (2001). In V. Marchenko, *Tvorchist' i zhyttia* (pp. 468—474). Kyiv: Sfera, Dukh i Litera (in Ukrainian).
- Kotsiubyns'ka, M. Kh. (2009). *Lysty i liudy: Rozdumy pro epistoliarnu tvorchist'.* Kyiv: Dukh i Litera (in Ukrainian).
- Marchenko, V. (1994). *Lysty do materi z nevoli.* Kyiv: Fundatsiia im. O. Ol'zhycha (in Ukrainian).
- Marchenko, V. (2001). *Tvorchist' i zhyttia.* Kyiv: Sfera, Dukh i Litera (in Ukrainian).
- Marchenko, V. (2005). *Viryty — i til'ky.* Drohobych: Kolo (in Ukrainian).
- Marchenko, V. (2013). Kyïvs'kyi dialoh. In I. Siundiukov, N. Tysiachna, & L. Ivshyna (Eds.), *Iurii Shevelov. Pryntsypy i etapy bol'shevyts'koï polityky shchodo slov"ians'kykh mov u SSSR. Valerii Marchenko. Kyïvs'kyi dialoh* (pp. 40—61). Kyiv: Ukraïns'ka pres-hrupa (in Ukrainian).
- Marynovych, L. (Ed.). (2010). *Valerii i Sandra: Lystuvannia Valerii Marchenka iz Sandroiu Fap-piano* (N. Marynovych, Letter trans.). Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
- Masenko, L. T. (2004). *Mova i suspil'stvo. Postkolonial'nyi vymir.* Kyiv: VD “KM Academia” (in Ukrainian).
- Obvynuvachuval'nyi vyrok Sudovoï kolehii u kryminal'nykh spravakh Kyïvs'koho mis'koho sudu po kryminal'nii spravi V. Marchenka vid 14 bereznia 1984 r. (2001). In V. Marchenko, *Tvorchist' i zhyttia* (pp. 474—489). Kyiv: Sfera, Dukh i Litera (in Ukrainian).
- Postanova kolehii Ministerstva osvity URSR “Pro dodatkovi zakhody po vdoskonalenniu vyvchennia rosiïvs'koï movy v zahalnoosvitnikh shkolakh i pedahohichnykh navchal'nykh zakladakh Ukraïns'koï RSR” (29 chervnia 1983 r.). In *Istoriia derzhavy i prava*. <http://textbooks.net.ua/content/view/1142/17/> (in Ukrainian).
- Rusnachenko, A. M. (1998). *Natsional'no-Vyzvol'nyi rukh v Ukraïni: Seredyna 1950-kh — pochatok 1990-kh rokiv.* Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy (in Ukrainian).
- Shevel'ov, Iu. (2008). Tak nas navchaly pravyl'nykh proiznoshenii: Tryptykh pro movu. In Iu. Shevel'ov, *Vybrani pratsi* (Vol. 1: *Movoznavstvo*). Kyiv. <https://r2u.org.ua/node/111> (in Ukrainian).

Статтю отримано 19.07.2021

Inna Renchka, Candidate of Sciences in Philology,
Associate Professor in the Department of the Ukrainian Language,
National University of Kyiv-Mohyla Academy
2 Skovoroda St., Kyiv 04070, Ukraine
E-mail: irenchka2007@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5568-7941>

LANGUAGE AND NATIONAL ISSUE IN VALERII MARCHENKO'S OPINION JOURNALISM AND EPISTOLARY

A resistance movement of the Ukrainian intelligentsia which opposed the colonial state of Ukraine in the USSR and the Russification of Ukrainians emerged in the 1960s—1980s. The activists of this movement, namely writers, artists, teachers, journalists, and scientists, paid a great attention to the language issue in their creative, educational, and public activities due to severe oppressions on functionality of the Ukrainian language in the Soviet Union as well as losing its originality by assimilation.

The goal of this article is to study current language issues raised in the opinion journalistic works and letters of a member of the resistance movement, Ukrainian dissident, journalist, and writer Valerii Marchenko, and to examine his views on the language situation in Ukraine and the national policy in the USSR as well as his activities in defense of national values.

Marchenko's opinion journalistic and epistolary heritage is of a great research interest from a linguistic perspective. In the articles based on his own observations and the stories of other political prisoners, he uncovers the situation of the Ukrainian language in Soviet Ukraine. He provides

and analyzes the facts that highlight the language situation in the USSR, in particular in education, science, publishing, music, and film production, in the period from the 1950s to the mid-1980s. The author analyzes the reasons why Ukrainians reject their mother language. He concludes that the main reason for this was the dominant policy conditioning a higher social status of Russian and the lack of prestige of national languages. Another reason was the security factor since accusations of 'Ukrainian nationalism' were widespread. Marchenko's works uncovering interdiction policy in literary translations in the early 1970s are of particular importance for the study of the language situation in Soviet-era Ukraine. The author considers these interdictions as a political campaign against Ukrainian translators and the language of the Ukrainian translations.

The creative heritage of the Ukrainian human rights activist confirms that the issue of the preservation, free development, and full-fledged public functioning of the Ukrainian language in Ukraine as an independent state was a central one for Ukrainian dissidents and their predecessors, namely past-centuries libertarians of Ukraine and national liberation participants of the mid-20th century.

Keywords: *Ukrainian language, Russification, resistance movement of the Ukrainian intelligentsia, language policy, national policy, language situation, Soviet totalitarian regime, cultural colonization, translation, Valerii Marchenko*